

Ватрас В.А.,

*молодший науковий співробітник
Подільської лабораторії НДІ приватного
права та підприємництва АПРН України,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького університету
управління та права*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 8 СІМЕЙНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Реформування приватноправової системи України є важливим напрямком розбудови правової держави та формування громадянського суспільства в нашій країні. Цей процес, започаткований ще у середині 90-х років минулого століття, поступово наближається до завершення. Підсумковим етапом стало прийняття та набрання чинності з 1 січня 2004 року двох важливих кодифікованих нормативно-правових актів – Цивільного та Сімейного кодексів України¹, які уособлюють собою багаторічну працю вітчизняних вчених-юристів. Україна, продовжуючи традиції радянської цивілістичної школи, пішла шляхом роздільної кодифікації правових норм, які регулюють цивільні та сімейні відносини. Хоча на початковому етапі планувалося врегулювати вище окреслені комплекси відносин на рівні єдиного Цивільного кодексу України².

Зважаючи на подібність цивільно-правових та сімейно-правових відносин, що за своєю природою є приватноправовими, виникає необхідність дослідження проблеми застосування до сімейних правовідносин Цивільного кодексу України, який за своєю концепцією та змістом є кодексом приватного права, котрому відведена провідна роль у системі законодавства, що регулює відносини у приватній сфері³. Тому очевидно, що сімейне право, будучи галуззю приватного права України, навіть незважаючи на дискусію щодо його самостійності як галузі права⁴, все одно побудоване на приватноправових засадах, а тому відноситься до загальноцивілістичної сім'ї. Це свідчить про тісне співвідношення як обох галузей, так і обох кодексів і спрямовує нас до дослідження питань їх взаємодії.

Проблемі співвідношення цивільного та сімейного права присвятили свої наукові праці такі відомі вчені, як: Г.Ф. Шершеневич, Й.О. Покровський, С.С. Алексєєв, О.С. Йоффе, В.Ф. Яковлев, Г.К. Матвєєв, В.О. Рясенцев, Я.М. Шевченко, Є.О. Харитонов, М.В. Антокольська, Л.М. Пчелінцева, А.М. Нечаєва, Н.М. Єршова та інші. Проте, незважаючи на значну увагу з боку науковців до окресленої проблематики, на сьогодні чимало питань вимагають переосмислення, зважаючи на кардинальні зміни у законодавстві та прогнозовані труднощі, які виникатимуть у правозастосовчій діяльності. Тому виникає цілком логічне питання: чи можемо ми застосовувати

¹ Див.: Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ОВУ. – 2003. – №11. – Ст. 261; Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // ОВУ. – 2002. - №7. – Ст.273.

² Див. Проект Цивільного кодексу України // Українське право. – 1996.

³ Коментар до Цивільного кодексу України / За ред. Є.О. Харитонова, О.М.Калітенко. – Х.: Одіссей, 2003. – С. 14.

⁴ В юридичній науці склалися дві діаметрально протилежні думки з приводу сімейного права як самостійної галузі права. Ряд науковців (Г.К. Матвєєв, В.О. Рясенцев, Л.М. Пчелінцева та ін.) відстоюють самостійність сімейного права, представники іншого напрямку (Г.Ф. Шершеневич, О.С. Йоффе, М.В.Антокольська та ін.) вважають, що сімейне право є підгалуззю цивільного права.

до врегулювання сімейних відносин Цивільний кодекс України? Чи до всього комплексу сімейних відносин можуть застосовуватись норми ЦК України та на яких засадах?

У науці сформувався підходи щодо застосування до сімейних відносин цивільного законодавства. Спробуємо їх проаналізувати.

1) Застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин можливе лише у випадку прямих відсилок, що містяться в сімейному законодавстві (наприклад, ст. ст. 12, 20 СК України щодо порядку обчислення строків та визначення позовної давності), а при наявності в ньому прогалин справу необхідно вирішувати шляхом застосування аналогії закону, тобто шляхом застосуванням подібної норми в самому сімейному законодавстві⁵. Прихильники цієї позиції відстоюють ідею самостійності сімейного права як галузі права. Вони вважають, що можливість застосування до регулювання сімейних відносин цивільного законодавства посягає на предмет сімейного права. Цей підхід був відтворений у Цивільному кодексі УРСР від 18 липня 1963 року, який у ч. 4 ст. 2 відніс регулювання сімейних відносин до виняткової прерогативи сімейного законодавства, не передбачаючи можливості регулювання сімейних відносин Цивільним кодексом.

Вважаємо, що вказана позиція не відповідає вимогам, які ставляться практикою. По-перше, тривала процедура прийняття нових бланкетних норм перешкоджатиме оперативному реагуванню на зміни у суспільних відносинах у сфері сім'ї. Їх же подальше прийняття знову відсилатиме нас до ЦК України. Тому немає сенсу постійно вносити зміни до СК України. По-друге, досить проблемним є вирішення самого спору за аналогією, що не лише ускладнює судову процедуру, але й створює умови неоднозначного розуміння та застосування тієї чи іншої норми за аналогією.

2) Пропонується ідея безпосереднього застосування цивільного права до сімейних відносин. Так, наприклад, Н.М.Єршова вважає, що безпосереднє застосування норм цивільного права у сфері сім'ї вирішує проблему. Вона зазначає, що завдячуючи такому підходу усувається враження про немовби наявну неповноту шлюбно-сімейного законодавства⁶. Більше того, відстоюючи вказану позицію, її прихильники зазначають, що концепція безпосереднього застосування допомагає зрозуміти, що у правозастосовчій практиці застосування цивільного законодавства до сімейних відносин не розглядається як допоміжний прийом, а створює передумову правильного підходу до розв'язання конкретних практичних питань. Завдячуючи цьому погляду, на думку його прихильників, судова практика має можливість відмежовувати, які відносини регулюються безпосередньо цивільним законодавством, а які – сімейним. Субсидіарне ж застосування, навпаки, створює можливість змішування названих галузей правового регулювання⁷.

У цьому випадку ми переходимо від однієї крайності до іншої. Якщо у першій позиції заперечення можливості субсидіарного застосування цивільного законодавства до сімейного пояснюється посяганням на предмет сімейного права, то у другій, навпаки, – допускається безпосереднє застосування без будь-яких обмежень, що є неможливим із наступних мотивів. По-перше, незважаючи на подібність сімейного та цивільного законодавства як галузей приватного права, ми вважаємо що вони відрізняються між собою, маючи обумовлену

⁵ Див.: Рясенцев В.О. Семейное право. – М.: Юридическая литература, 1971. – С. 16-20; Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. – М.: Юридическая литература, 1978. – С. 35-38.

⁶ Ершова Н.М. Регулирование имущественных отношений // Роль гражданского и семейного законодательства в обеспечении конституционных прав и обязанностей граждан СССР / Отв. ред. В.Р. Скрипко. – М.: Наука, 1983. – С. 193.

⁷ Там само. – С. 193.

предметом правового регулювання специфіку, тому автоматично переносити на ґрунт сімейних відносин норми ЦК України неможливо. По-друге, наявність спеціального нормативно-правового акта – Сімейного кодексу України – свідчить про існування спеціального законодавства, яке застосовується пріоритетно загальному. По-третє, можливість пропонованого безпосереднього застосування не сприятиме відмежуванню цивільного та сімейного права, як зазначає Н.М. Єршова, а навпаки – повністю зітре різницю між ними, що призведе до значних практичних помилок, оскільки стане незрозумілим питання: яким нормативно-правовим актом керуватися: ЦК чи СК України; крім цього така ситуація використовуватиметься і для спроб умисного застосування не того нормативно-правового акта, який мав би застосовуватись. Вказана проблема вже знайома нашій державі у зв'язку із наявністю дуалізму приватного права – існуванням Цивільного та Господарського кодексів України, які не повною мірою відповідають один одному, регулюючи ті ж суспільні відносини. Вважаємо, що допустити подібну ситуацію і у сфері регулювання сімейних відносин недоцільно.

3) Застосування до регулювання сімейних відносин ЦК України на засадах субсидіарності можливе в усіх випадках⁸. Зазначена позиція, на нашу думку, є більш прийнятною, за умови її подальшого розвитку. Ми не заперечуємо можливості субсидіарного застосування, але не в усіх випадках, як пропонується Ю.Х. Калмиковим, а за певної умови, якою має стати вказівка на критерій відповідності такого застосування “суті сімейних відносин”. Питання суперечності чи несуперечності суті сімейних відносин норм ЦК України при застосуванні їх у регулюванні сімейних відносин є достатньо складним. Але, незважаючи на це, ця умова має бути встановлена, що відповідатиме принципу доцільності. У цьому випадку, ми дійсно збережемо специфіку сімейних відносин порівняно із цивільними та встановимо стійкі правила субсидіарного застосування до регулювання сімейних відносин цивільного законодавства. Це дасть можливість правозастосовчому органу під час вирішення конкретної справи не лише застосувати ту норму, яка необхідна у цій ситуації, але й водночас дозволить йому використовувати ЦК України, без очікування відповідних змін до СК України (щодо закріплення бланкетної норми), забезпечуючи таким чином стабільність законодавства. При визначенні питання щодо відповідності норми ЦК України суті сімейних відносин, на нашу думку, необхідно враховувати усі специфічні ознаки сімейних відносин, яких нараховується близько десятка (специфічний суб'єктний склад, особисто-довірчий характер, невідчужуваність сімейних прав та обов'язків, гармонійне поєднання диспозитивних та імперативних засад⁹, наявність родинного зв'язку, безоплатність, специфіка санкцій і т.д.)¹⁰. Окрім відповідності специфічним ознакам сімейних правовідносин, правозастосовчий орган повинен прослідкувати відповідність цивільно-правової норми положенням ст. 7 СК України, яка регламентує загальні засади регулювання сімейних відносин.

Спробуємо проаналізувати правове регулювання застосування ЦК України до сімейних відносин в Україні.

⁸ Калмыков Ю.Х. Условия субсидиарного применения норм гражданского законодательства к семейным отношениям // Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье в правоприменительной практике. – Саратов, 1978. – С. 28-32.

⁹ Див.: Лушникова М.В., Лушников А.М., Тарусина Н.Н. Единство частных и публичных начал в правовом регулировании трудовых, социально-обеспечительных и семейных отношений: история, теория и практика (сравнительно-правовое исследование): Монография. – Ярославль: Изд-во Яросл. гос. ун-та, 2001.

¹⁰ Див.: Ватрас В.А. Про сутність сімейних правовідносин // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. - №3-4 (7-8). – С. 111-118.

Відповідно до ч.1 ст. 9 ЦК України, його положення застосовуються до регулювання сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Йдеться про так зване "субсидіарне" (додаткове) застосування нормативно-правового акта до регулювання суспільних відносин. Це означає, що його положення можуть застосовуватись до регулювання відносин іншої галузі права за умови відсутності відповідної норми у спеціальному нормативно-правовому акті, який регулює споріднені відносини. Отже, якщо тлумачити зміст цієї статті, то у разі відсутності у СК України тієї чи іншої правової норми, ми в змозі звернутись до Цивільного кодексу та застосувати відповідне положення цивільного законодавства. Але проблема є дещо глибшою.

Ст. 8 СК України зазначає, що якщо майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Отже, перед нами колізія у законодавстві. Обидва кодекси, не заперечуючи можливість субсидіарного застосування до регулювання сімейних відносин норм ЦК України, по-різному вказують на засади такого застосування. Так, якщо СК України встановлює два обмежувальних фактори (норми ЦК України застосовуються лише до майнових відносин і якщо це не суперечить суті сімейних відносин), то у ЦК України мова ні про які обмеження не йдеться.

Зупинимось на питанні доцільності субсидіарного застосування до регулювання сімейних відносин цивільного законодавства лише щодо майнових відносин.

До предмета сімейного права поряд із особистими немайновими відносинами належать і майнові. Наука цивільного права виділяє такі види майнових відносин: речові, зобов'язальні, корпоративні та виключні майнові відносини¹¹. Проте у сімейному праві майнові відносини впливають із особистих немайнових, тобто спочатку між суб'єктами сімейного права виникають особисті немайнові відносини, а згодом на їх ґрунті – майнові. Так, наприклад, факту поширення на спільне майно подружжя режиму спільної сумісної власності передуює укладення шлюбу. Ведучи мову про сімейні майнові відносини, ми маємо на увазі у першу чергу відносини власності (спільної сумісної та роздільної власності подружжя) та зобов'язальні (обов'язок утримання членів сім'ї). Корпоративні та виключні відносини знаходяться поза сферою регулювання Сімейного кодексу України.

Повернімось до колізії, виявленої нами при аналізі ст. 9 ЦК України та ст. 8 СК України. Ймовірно, у нашій ситуації проблему необхідно вирішувати на основі загальнотеоретичного правила співвідношення загальної та спеціальної норми. Тому, зважаючи на те, що Сімейний кодекс України містить спеціальні норми порівняно з Цивільним, та підкріплюючи аргументацію вказівкою на субсидіарний порядок застосування до регулювання сімейних відносин норм ЦК, ми робимо висновки про те, що в Україні:

1. Положення Цивільного кодексу застосовуються до регулювання виключно майнових сімейних відносин субсидіарно.

2. Застосування норм ЦК до майнових сімейних відносин можливе лише у тому випадку, коли відсутня відповідна норма сімейного законодавства, а норма ЦК України не суперечить суті сімейних відносин, тобто вона наділена як специфічними рисами сімейних відносин, так і відповідає загальним засадам регулювання сімейних відносин.

Але чи відповідають проаналізовані правові норми сучасним реаліям та потребам практики? Чи дійсно при субсидіарному застосуванні до регулювання сімейних відносин ЦК України ми маємо обмежуватись лише майновими відносинами?

¹¹ Див.: Цивільне право України: Академічний курс. Т. 1: Загальна частина. / За заг. ред. проф. Я.М.Шевченко. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 8-10; Гражданское право / Под ред. проф. Е.А.Суханова. Т. 1. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 26-30.

Відповідно до ст. 12 СК України строки, встановлені у цьому Кодексі, обчислюються відповідно до Цивільного кодексу України. Ч. 2 ст. 20 СК України зазначає, що позовна давність у сімейних відносинах застосовується судом відповідно до Цивільного кодексу України. Чи можемо ми віднести питання обчислення строків, застосування позовної давності до майнових? Чи є майновими відносини, які складаються з приводу визначення правосуб'єктності суб'єктів сімейного права (правоздатності, дієздатності), визначення місця проживання, емансипації), що мають важливе теоретичне значення для сімейного права? Напевно що ні. СК України нам говорить про те, що субсидіарне застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин можливе лише щодо майнових відносин. Хоча автор Сімейного кодексу України як у самому законодавчому акті, так і в Коментарі до нього, передбачає що і до немайнових відносин можуть субсидіарно застосовуватись норми ЦК України¹². Більше того, мова може навіть йти про можливість субсидіарного застосування ЦК України і до особистих немайнових відносин, зважаючи на розширення предмета цивільного права із включенням до нього особистих немайнових відносин (Книга 2 ЦК України), як-от положення цивільного законодавства про право на сім'ю.

Усунення існуючої колізії між ЦК і СК України вважаємо нагальною необхідністю. Це пропонується здійснити шляхом розширення можливостей субсидіарного застосування ЦК України до регулювання усіх сімейних відносин, а не лише майнових.

Ст. 8 "Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України" було б доцільно викласти у такій редакції:

1. До регулювання сімейних відносин можуть застосовуватися норми Цивільного кодексу України, за умови, якщо ці відносини не врегульовані сімейним законодавством, а норми Цивільного кодексу України не суперечать суті сімейних відносин.

Підсумовуючи результати дослідження, зробимо такі висновки:

1. Цивільне та сімейне право, будучи галузями приватного права України, тісно співвідносяться між собою як на теоретичному, так і на законодавчому рівні, незважаючи на їх специфіку, що спрямовує нас досліджувати їх взаємодію.

2. В юридичній науці склалося кілька моделей застосування до регулювання сімейних відносин цивільного законодавства, серед яких найбільш прийнятною є модель субсидіарного застосування до регулювання сімейних відносин цивільного законодавства за умови несуперечності його норм суті сімейних відносин.

3. У чинному законодавстві України склалась колізія норм Цивільного та Сімейного кодексів в частині досліджуваної нами проблеми, яка може бути розв'язана шляхом внесення відповідних змін до Сімейного кодексу України.

Дослідження проблеми застосування до регулювання сімейних відносин ЦК України спрямовує нас на подальші наукові розвідки, як в частині вивчення питання співвідношення цивільного та сімейного законодавства, так і в напрямку опрацювання проблеми застосування сімейного законодавства і цивільного законодавства до сімейних відносин за аналогією.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 2 від 17 вересня 2004 року)*

¹² Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 38.